

Güz
Dönemi

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

TÜRK DİLİ BÖLÜMÜ

VI. HAFTA:

(II) Türkçenin Tarihî Dönemleri:

3. Orta Türkçe

- 3.1. Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi
- 3.2. Harezmi Türkçesi
- 3.3. Çağatay Türkçesi
- 3.4. Kıpçak Türkçesi
- 3.5. Eski Anadolu Türkçesi

TÜRKÇENİN TARİHİ DÖNEMLERİ

3. ORTA TÜRKÇE

Orta Türkçe, Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra, Türk yazı dilinin Eski Türkçeden yeni yazı dillerine geçiş döneminde, bu iki devreyi birbirine bağlayan dönemin dilidir. **Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçeleri** ile temsil edilir.

3.1. Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi:

Karahanlı Devleti'nin (Hakaniye) batı kanadının hükümdarı olarak Taraz'da tahta oturan Satuk Buğra Han'ın, 945 yılında 'Abdülkerim' adını alarak Müslüman olması, İslamiyet'in X. yüzyılın sonlarına doğru bütün ülkede yayılmasını sağlamıştır.

Yeni bir dinle beraber yeni bir medeniyet dünyasına giren Türkler, Uygur alfabesinin yanında Arap alfabesini de kullanmaya başlamışlardır. Arap alfabesi XI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar bütün Türklerin en uzun süre kullandıkları alfabe olma özelliğine sahiptir. Hakaniye Türkçesi Uygur Türkçesinin bir devamı gibi görülmekle birlikte ondan farklı olarak kendine has ses özellikleri ve cümle yapıları bulunmaktadır. Ayrıca Hakaniye Türkçesinin söz varlığına, İslamiyet'in etkisiyle, Arapça ve Farsça kökenli bir hayli yabancı kelime girmiştir.

Hakaniye Türkçesi ile yazılmış belli başlı eserler şunlardır:

1. **Satır Altı Kur'an Tercümeleri:** Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra, yeni dinin kutsal kitabını kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Karahanlılar devrinde Hakaniye Türkçesine çevrilmiş üç Kur'an günümüze kadar gelmiştir. Bu eserlere, Arapça metnin altında kelime kelime Türkçe tercümesinin olmasından dolayı *Satır Altı Kur'an Tercümesi* adı verilmektedir. Karahanlılar devrinde tercüme edilmiş üç *Kur'an*'dan biri İstanbul'da, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde, biri Taşkent'te, İlimler Akademisi Kütüphanesi'nde, bir diğeri de Manchester'da, John Rylands Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu üç *Kur'an*'dan en eski olanı İstanbul'daki nüshadır.

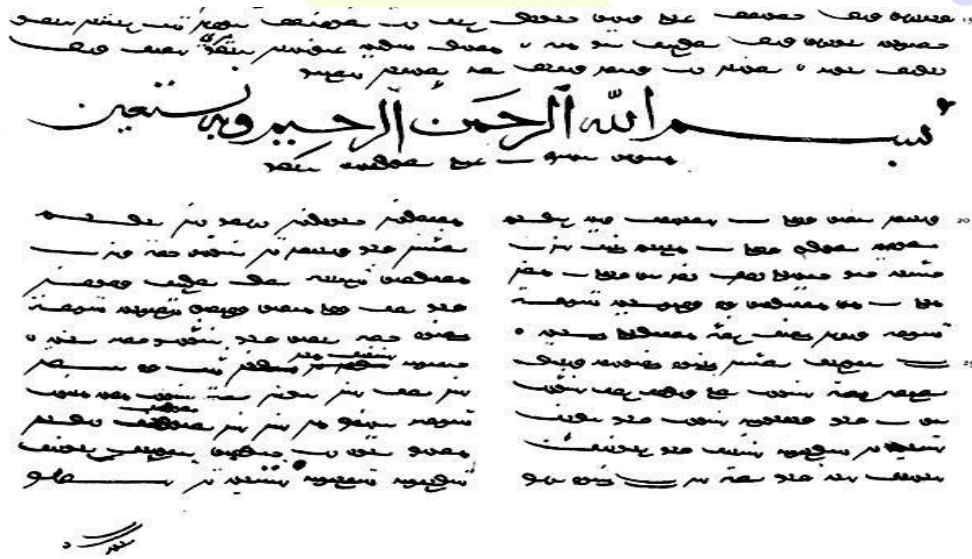
2. **Kutadgu Bilig:** "Kut" Türkçe saadet, mutluluk anlamlarının yanında devlet anlamını da taşımaktadır. Kutadgu Bilig "mutluluk veren bilgi, devlet olma bilgisi" anlamlarına gelir. Karahanlı şairi Yusuf Has Hacib tarafından 1069 yılında tamamlanarak Kaşgar'da hüküm süren Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han'a ithaf edilmiştir. Tamamı

6645 beyit olan eserin büyük bölümü mesnevi, bazı bölümleri kaside nazım şekliyle ve aruz ölçüsü kullanılarak yazılmıştır.

İlk siyasetname: Eserde hakan, bey gibi yöneticilerin siyasette halka mutluluk ve huzur veren bir yönetim sergileyebilmeleri için yapmaları gereken davranışlar anlatılmaktadır.

Sosyolojik-Didaktik: Eserde işlenen esas konu aslında “ideal insan”dır. Yusuf Has Hacip, bu insanın vasıfları üzerinde durur; genel olarak insanlığa, topluma nasihatler verir.

Alegorik (Sembolik)-Tiyatral: Eser dört kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurulmuştur: Hükümdar Kün Togdı => “adalet, doğru kanun”u; Vezir Ay Toldı => “baht, kader, saadet, kut”u; vezirin oğlu Ögdülmüş => “akıl”ı; vezirin kardeşi Odgurmuş => “akıbet, sonuç”u temsil etmektedir. Bu karşılık konuşmalar sebebiyle eserin tiyatro özelliği gösterdiği de söylenebilir. *Kutadgu Bilig*’in bugün biri Fergana’da, biri Kahire’de ve biri de Viyana’da olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Viyana nüshası Uygur harfleriyle, diğer nüshalar da Arap harfleriyle yazılmıştır.

Resim 1: Uygur Harfli Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig’den örnekler:

Karahanlı Türkçesi	Günümüz Türkiye Türkçesi
Bayat atı birle sözüg başladım Törütgen igidgen keçirgen idim	Tanrı adıyla söze başladım; Üreten, besleyen,bağışlayan Tanrım!
Kitab atı urdum Kutadgu Bilig Kutadsu okıgıka tutsa elig	Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum, Okuyana mutluluk versin, elinden tutsun.

Vezir Ay Toldı ile Hükümdar Kün Togdı arasında geçen “sözün nerede, nasıl söylenmesi gerektiği” ile ilgili konuşmadan günümüz Türkçesiyle bir bölüm:

- **1. Hükümdarın Ay-Toldı'ya Sualı**
Niçin susuyorsunuz?
- **2. Ay-Toldı'nın Hükümdara Cevabı**
Hükümdarımın karşısında ne diyeceğimi bilemem. Sorulmadan cevap vermek hoş bir davranış değildir. Beni siz çağırdınız, söz sizindir.
- **3. Hükümdarın Ay-Toldı'ya Cevabı**
Bilgisiz her zaman susmalı, bilgili de diline hâkim olmalıdır. Bilgilerin sözünde her zaman hikmet bulunur.
- **4. Ay-Toldı'nın Hükümdara Cevabı**
Gereksiz söylenmiş sözler insana çok zarar verir (hatta ölümüne bile sebep olur.) Bu sebeple hiç kimse kendisine bir şey sorulmadan konuşmamalıdır.
- **5. Hükümdarın Ay-Toldı'ya Sualı**
Dilin zararlarını söyledin, tamam, söylediklerin doğru. Acaba dilin yararı da var mı? Bir de onu söyle bakalım.
- **6. Ay-Toldı'nın Hükümdara Cevabı**
Bilgili kişinin iki alâmeti vardır: Bunlardan biri dildir, biri boğazdır. Vücudun nasibi boğazdan girer, ruhun nasibi de doğru sözdür ve kulaktan girer. (Vücut yemekle, ruh da güzel ve doğru sözle beslenir.) İnsan boğazına ve diline hâkim olursa mutlu olur.
- **7. Hükümdarın Ay-Toldı'ya Sualı:**
Sözün esası nedir? Söz kaç kısımdır? Söz nereden çıkar ve nereye varır? Sözün ne kadarı söylenmeli, ne kadarı söylenmemelidir?
- **8. Ay-Toldı'nın Hükümdara Cevabı**
Sözün yeri sırdır. Söz on tanedir; fakat onundan biri söylenmelidir.

3. Divanu Lugâti't-Türk: Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan ve ‘Türk lehçelerinin sözlüğü ve antolojisi’ anlamına gelen eser, ilk Türkçe sözlüktür. 1077 yılında tamamlanan eser Abbasi halifesi Muktedi Billah’a (1075-1094) sunulmuştur. DLT Türk milletinin yüceliğini anlatmak, Türk dilinin Arapçadan geri kalmadığını göstermek, Araplara Türkçeyi öğretmek, Araplarla Türklerin kolayca iletişim kurmalarını sağlamak vb. amaçlarla yazılmıştır. Türkçe-Arapça niteliğindeki bu sözlükte madde başları Türkçe, açıklamaların yer aldığı bölüm Arapçadır. Kaşgarlı Mahmut, hemen hemen bütün kelimeleri örneklendirerek modern bir sözlükçü gibi çalışmıştır. Örnekler arasında şiir parçaları ve atasözleri de bulunmaktadır. Sözlüğünde yer verdiği kelimeleri, çok defa o zamanın Türk illerinde kullanılan mukabilleri ile de karşılaştırılmıştır.

Kaşgarlı Mahmut basit bir sözlük yazmakla yetinmemiş Türk milleti ve çeşitli Türk boyları, Türkçe ve çeşitli kolları, Türk edebiyatı ve folkloru, Türk düşüncesi ve yaşayış felsefesi, Türk efsanesi ve destanları hakkında bilgiler vermiştir. Bu sebeple modern Türkoloji’nin kurucularından sayılır.

Kaşgarlı Mahmut’un *Cevahirü’n-Nahv fi Lugati’t-Türk* adlı bir dil bilgisi kitabı yazdığı bilinmekte ise de bu kitap ya yok olmuş ya da bugüne kadar bulunamamıştır. Kaşgarlı, DLT’nin çeşitli bölümlerinde de Türkçenin gramerine ait hiç de azımsanmayacak

ölçüde bilgiler vermiştir. Gerek kayıp olan eseri gerek DLT'deki dil bilgisi ile notları sebebiyle Kaşgarlı Mahmut aynı zamanda ilk Türk gramercisidir.

DLT'de çeşitli Türk boylarının ağızları üzerinde açıklamalar, derlemeler ve bunlara dayanan mukayeseler vardır. Bu açıklamalardan dolayı Kaşgarlı Mahmut, Türk ağız ve lehçe araştırmalarının ilk uzmanıdır.

Divanü Lugati't-Türk'ün pek çok önemli özelliği arasında eserin ilk sayfalarında yer alan bir de harita bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmud, dönemindeki Türk topluluklarının hangi bölgelerde yaşadığını göstermek amacıyla çizdiği bu haritaya bazı ulusların yaşadığı bölgeleri de ekleyerek yeryüzündeki belirli bölgeleri gösteren bir dünya haritası oluşturmuştur. Bugünkü haritacılık tekniklerine göre ilkel sayılabilecek bu harita, on birinci yüzyıl koşullarındaki coğrafyacılık bilgilerine ve tekniklerine göre çok ileri düzeydedir. Bugünkü bilgilerimize göre bu, bir Türk'ün çizdiği ilk dünya haritası olmakla birlikte Japonya'nın gösterildiği ilk dünya haritasıdır. Kaşgarlı Mahmud, Japonya'yı doğuda bir ada olarak göstermiş ve Cabarka adıyla anmıştır.

Eser bütünü ile yalnız XI. yüzyıl Türk dilinin değil o yüzyıl Türk dünyasının ve kültürünün de zengin bir kaynağı durumundadır. Türklerin kullandığı On İki Hayvanlı Takvim, Nevruz Bayramı vb. hakkında da detaylı bilgiler vermektedir.

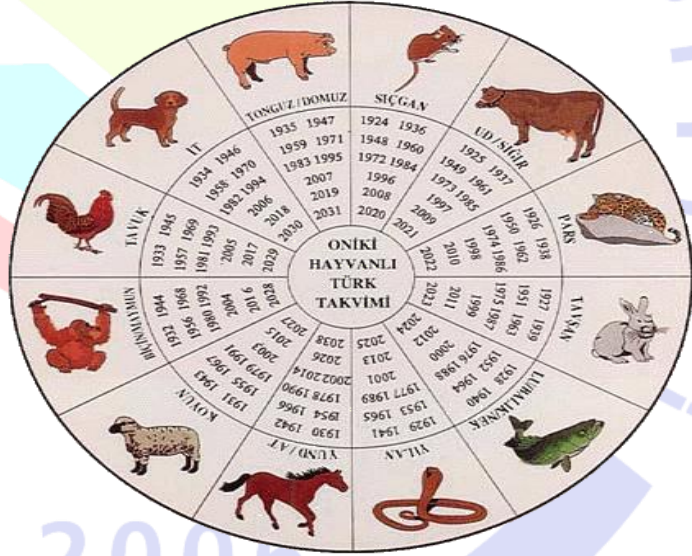
Eserin dünya üzerindeki tek nüshası İstanbul Fatih'teki Ali Emiri (Millet) Kütüphanesinde bulunmaktadır. Antepli Aynî ve Kâtip Çelebi'nin verdiği malûmatla *DLT*'nin varlığından haberdar olan Ali Emirî Efendi 1915 yılında eseri İstanbul Sahafklar Çarşısı'nda tesadüfen bulmuştur. Ali Emirî, Eski Maliye Nazırlarından Nafiz Bey'in akrabası yaşlı bir hanım tarafından satılması için Burhan Bey'in sahaf dükkânına bırakılan Divanü Lugâti't-Türk'ü üç lirası bahşış olmak üzere toplam otuz üç liraya satın almıştır. Bir söylentiye göre de yanında para olmadığı için eve gidip parayı alana kadar kitabın başkasına satılmaması için, dükkân sahibini dükkâna kilitlemiştir.

Resim 2: DLT'deki dünya haritası

Resim 3: DLT'nin ilk sayfası

Resim 4: On İki Hayvanlı Türk Takvimi

4. Atabetü'l-Hakâyık: “Hakikatlerin eşiği” anlamına gelen manzum bir ahlak kitabıdır. XII. yüzyıl başlarında Edib Ahmed-i Yüknêkî tarafından yazılmıştır. Dinî, ahlaki ve tasavvufî özellikler gösteren eserin İstanbul kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunmaktadır. Asıl eser dörtlükler halindedir ve her dörtlük kendi arasında aaba şeklinde kafiyeleşmiştir. Aruz vezniyle yazılmıştır. Eserdeki dörtlükler konularına göre başlıklar altında sıralanmıştır: Bilginin faydası ve bilgisizliğin zararı, dilin muhafazası, dünyanın cömertliği, cömertliğin

övgüsü ve cimriliğin eleştirilmesi, tevazu ve kibirlilik, harislik (hırs), bağışlama ve diğer iyilikler, zamanenin bozukluğu, kitap sahibinin özrü.¹

Atabetü'l-Hakayık'tan örnekler:

biligdin urur men sözümke ula biligligke ya dost özüngni ula bilig birle bulnur sa'adet yolu bilig bil sa'adet yolını bula	Bilgiden vururum sözüme temel, Bilgiliye ey dost, bağla gönül. Bilgiyle bulunur saadet yolu, Bilgi bil, saadetin yolunu bul
sanıp sözlegen er sözi, söz sağı öküş yangşagan til, unulmaz yağı sözüng boşlag ıdma yıga tut tiling yeter başka bir kün bu til boşlagı	Sözün iyisi düşünüp söylenen; Çok konuşan dil, güç yetmez düşman. Boşa söz harcama, pek tut dilini, Belâ açar başına bu dil bir gün.

5. Divan-ı Hikmet: XII. yüzyılda yaşamış, bilinen ilk Türk mutasavvıfı olan Ahmed-i Yesevî'nin halk şairi tarzında yazdığı şiirlere “hikmet”, şiirlerin toplandığı kitaba da “Divan-ı Hikmet” denir. Şiirlerini toplayan bu yazmaların çoğu sonraki asırlarda Hoca Ahmed-i Yesevî'nin müritleri tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu sebeple dil açısından Karahanlı Türkçesine tam olarak uymaz.

Hikmetler dinî-tasavvufi şiirlerdir. Hikmetlerde İslamiyet'in esasları, şariatın hükümleri, tasavvuf adabı, kıyamet hali, cennet ve cehennem tasvirleri, dünyadan şikâyet, peygamber sevgisi, dervişlerle ilgili menkıbeler sade bir dille anlatılır. Çoğu dörtlükler halindedir. Koşma tarzında kafiyeleşmiş ve hece vezniyle (4+4+4=12) yazılmıştır. Arada gazel tarzında ve aruz vezniyle yazılmış hikmetler de vardır. Üslup canlı ve hareketlidir. Şiirlerin pek çoğunda zikir ritmi bulmak mümkündür. Şairane tasvirler, ince sanat oyunları bulunmaz. Samimi ve coşkun bir ifade mevcuttur.

¹ *Atabetü'l-Hakayık* ve *Kutadgu Bilig*'i birbirinden ayıran en önemli özellik *Kutadgu Bilig*'in beyitler halinde ve mesnevi tarzında; *Atabetü'l-Hakayık*'ın ise dörtlükler halinde ve manilerin kafiye düzenine göre yazılmış olmasıdır. Aynı dönemde yazılmış olan DLT'deki örnek dörtlükler ise hem hece vezni ile yazılmış olmaları hem de koşma tarzında kafiyeleşmiş oldukları için (aaab cccb dddb...) bunlardan farklılık gösterir. *Atabetü'l-Hakayık*'ın konusu tamamıyla dinî ve ahlakidir. Öğretici bir vaaz ve nasihat kitabı yazılmak istenmiştir. *Atabetü'l-Hakayık*, tamamen İslâmî motiflere dayandığı için de *Kutadgu Bilig*'den farklılık gösterir!

Resim 5: Ahmed-i Yesevî'nin türbesi

Küçük yaşlardan itibaren Hoca Ahmet Yesevî'nin hayatı hakkında menkıbeler teşekkül etmeye başlar. Rivayete göre 63 yaşına gelince Hz. Peygambere bağlılığından dolayı bir kuyu kazdırmış ve geri kalan ömrünü bu kuyunun içinde tek kişilik hücrede geçirmiştir. Diğer bir rivayete göre de A. Yesevî'nin 99 bin müridi bulunmaktadır. Bu müritler dört bir yana dağılarak onun öğretilerini ve hikmetlerini her tarafa yaymışlardır. Şöhret ve tesiri ölümünden sonra daha da kuvvetlenerek devam etmiştir. Ahmet-i Yesevî'yi rüyasında gören Timur, kazandığı bir zaferden sonra Yesî'ye gelerek onun kabrini ziyaret etmiş ve buraya büyük bir türbe inşa ettirmiştir. Türkistan şehrindeki bu türbenin yenileme çalışmaları Türkiye tarafından 1992 yılında başlatılmış ve iki senede bitirilmesi ön görülmüşse de çalışmalar Temmuz 2000'e kadar sürmüş ve türbenin açılışı Ekim 2000'de Türkistan şehrinin 1500. kuruluş yıldönümünde yapılmıştır. Bu türbe 2002 yılında UNESCO tarafından dünya tarih eseri olarak kabul görmüştür.

3.2. Harezmi Türkçesi:

Harezmi Türkçesi, XII. yüzyıldan başlayarak, özellikle XIII. ve XIV. yüzyıllarda, Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında ve Aral'ın güneyindeki Amuderya bölgesi merkez olmak üzere Batı Türkistan'da kurulup gelişmiş olan yazı diline verilen addır. Moğol istilasıyla birlikte Kıpçak ve Oğuz boylarının akınına uğrayan Harezmi'de XIII. yüzyıldan itibaren Orta Asya'nın Hakaniye Türkçesinden sonraki ikinci edebî dili teşekkül etmiştir. Harezmi Türkçesi, Hakaniye Türkçesinin bir devamı olmakla birlikte Oğuz, Kıpçak ve Kanglı lehçelerinden belli ölçülerde etkilenmiş bir yazı dilidir.

Harezmi Türkçesi ile kaleme alınmış belli başlı eserler şunlardır:

1. **Mukaddimetü'l-Edeb:** Tefsir, hadis, kelâm, dil ve edebiyat âlimi Zemahşerî'nin Arapça öğrenmek isteyen Hârizmşahlar Devleti Hükümdarı Atsız b. Muhammed için kaleme aldığı eser Arapça kelimelerle kısa cümlelerden oluşan bir sözlüktür. “Edebî öğrenime giriş”

anlamındaki *Mukaddimetü'l-Edeb* Arapça, Farsça ve Orta Türkçe söz varlığı bakımından zengin bir hazine niteliğindedir. Özellikle Mâverâünnehir ve çevresindeki Türk lehçelerinin bazı nadir kelimelerini içermesi önemini daha da arttırmaktadır. 2

2. *Kısasü'l-Enbiya*: Peygamberlerin hayatını konu edinen eser, Rabguzî mahlaslı bir kadı tarafından 1310'da yazılmıştır.

3. *Husrev u Şirin*: Nizamî'nin aynı adlı mesnevisinin bir benzerini ortaya koymak için aslen Harzemli olan Kutb mahlaslı bir Altın Orda şairi tarafından yazılmıştır.

4. *Nehcü'l-Feradis*: "Cennetin açık yolu" anlamına gelen eser, kırk hadisten ve her hadisi açıklayan menkıbelerden oluşmaktadır. Yazarının kim olduğuna dair kesin bilgi yoktur.

3.3. Çağatay Türkçesi:

Çağatay Türkçesi esasen Timurlular devrinde yazı dili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konumu ile Hakaniye ve Harezmi Türkçelerinden sonra Orta Asya'nın üçüncü yazı dilidir. Çağatay Türkçesi, Türk dilinin en gelişmiş tarihî lehçelerinden biridir. Bunda Timurlular döneminde daha çok saray muhitinde kullanılan bir yazı dili olmasının da katkısı vardır.

XV-XX. yüzyıl arasında Türkistan ve Altınordu bölgesinde kullanılan Çağatayca XX. yüzyılda yerini Özbekçeye bırakmıştır. Çağataycanın önemli edebî şahıs/eserlerini şöyle gösterebiliriz:

² Detaylı bilgi için bkz.: YÜCE, N.: "Mukaddimetü'l-Edeb", *TDVİA*: 31. C., 120-121. s.

Çağatay Türkçesinin en büyük şahsiyeti Ali Şir Nevaî'dir. Ali Şir Nevaî ile Çağatay Türkçesi o kadar özdeşleşmiştir ki ona bazı kaynaklarda “Nevaî dili” de denmiştir. Nazım ve nesir türlerinde 30 civarında eseri bulunan Nevaî'nin iki ünlü eseri şöyledir: =>	Mecâlisü'n-Nefâis (Nefis Meclisler): Türk edebiyatında varlığı bilinen ilk şüara tezkiresidir. Mecâlisü'n-nefâis'te yer alan 461 kişinin biyografileri ana hatları ile belirtilip yer yer şairlikleri ve meziyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Muhâkemetü'l-Lûgateyn (iki dilin muhakemesi): Nevâî, bu eserinde Türkçe ile Farsçayı karşılaştırarak Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu anlatır.³
Ali Şir Nevâî ile Hüseyn Baykara klasik Çağatay edebiyatında Nevâî-Baykara devri diye anılan bir dönem açmışlardır. Hüseyn Baykara Hüseynî mahlasıyla Çağatayca ve Farsça şiirler yazmıştır. Ali Şir Nevâî gibi Çağatay dili ve edebiyatının klasik seviyeye ulaşmasında önemli rol oynayan Hüseyn Baykara'nın bu şiirleri devrinde şairlerin beğenisini kazanmıştır. Sanatçı kişiliğiyle tanınan bu hükümdarın risalelerinin dışındaki önemli eseri: =>	Divan: Baykara'nın Çağatayca ve Farsça şiirlerini ihtiva eder.
XVI. yüzyılın başlarında bugünkü Afganistan, Pakistan ve Hindistan topraklarını fethederek, üzerinde Babürlüler adı verilen büyük Türk devletini kurmuş olan Bâbüir Şah da Çağatay şiir ve nesrinin güzel örneklerini vermiştir. Hatt-ı Bâbüirî adını verdiği bir alfabesi de bulunan Bâbüir Şah'ın ünlü eseri şöyledir: =>	Vekayi (Babürnâme): Hatırat türündeki eser dünya hatıra edebiyatının ön sıralarında yer alır. Bâbüir, bu otobiyografik eserinde on iki yaşında Fergana tahtına çıkışından başlayarak ölümünden bir yıl öncesine kadar geçirdiği hayatını anlatır.
Bu dönemin en önemli şahsiyetlerinden biri de Hive Hanı Ebulgazi Bahadırhan'dır. Bahadırhan'ın ünlü iki eseri ise şöyledir: =>	Şecere-i Türkî (Türklerin soy ağacı): XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şiban Özbek hanlarının (Şeybânîler) tarihine dairdir. Şecere-i Terakime (Türkmenlerin soy ağacı): Sade Türkçe ile yazılan eserde Türkmenlere dair bilgiler bulunmakta, Oğuz Han ve neslinden bahsedilmektedir.

Bâbüirnâme'den Bir Bölüm: “Mâverânnehrde Buhârâ kavunıça köp ve hûb kavun bolmas. Egerçi Fergâna vilâyetidin Ahsining bir nev kavunu kim Mîrtimûrî derler muning kavunıdın çüçükrek ve nâzukrom bolur velî Buhârâda her cins kavundın köp bolur yahşı bolur.”

(Türkiye Türkçesiyle: Mâverâünnehir'de Buhara kavunu gibi çok ve güzel kavun olmaz. Gerçi Fergana vilayetinden Ahsi'nin bir çeşit kavunu ki Mîrtimûrî derler bunun kavunundan daha tatlı ve daha nazik olur ise de Buhara'da her cins kavundan çok olur iyi olur.)

³ Bu eserinde Türkçe ile Farsçayı karşılaştıran Nevaî sözlerine şöyle başlar: “Öyle bilinir ki Türk, Fars'dan daha keskin zekâlı, daha üstün anlayışlı, daha saf ve temiz yaratılışlıdır. Fars ise zihin yorarak anlamada ve ilimde Türk'ten daha ince, fazl, kemal ve tefekkürde daha derin görünür. Bu hâl Türklerin doğru, temiz ve dürüst niyetinden, Farsların ilminden, fenninden, hikmetinden bellidir. Lakin her ikisinin dillerinde kusursuzluk ve noksanlık bakımından farklar vardır. Söz ve ibâre vaazında Türk Fars'dan üstündür.” Bu ifadelerden sonra Türkçedeki 100 fiili sayıp bunların Farsçada bulunmadığına dikkat çeker. Türkçenin bir cinas ve kafiye dili olduğunu göstermek için çeşitli örnekler verdiği gibi birtakım gramer incelikleri bakımından da Türkçeyi üstün bulur. Bilhassa ördek kelimesi üzerinden yaptığı karşılaştırma dikkat çekicidir. Farsçada sadece “mürgâb” kelimesi ile karşılanan “ördek”in Türkçedeki onlarca karşılığını sayar. Türkçede ördeğin erkeğine “suna”, dişisine “burçin” dendiği gibi “çörke, almabaş, çakırganat, temürkanat, alapeke, bağçal” gibi daha onlarca ismi olduğunu vurgular.

3.4. Kıpçak Türkçesi:

11. yüzyılda Kıpçaklar batıya doğru göç ederek Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları yurt tutmuşlardır. İslam kaynaklarında Kıpçak adı ile geçen Türk topluluğuna, batı kaynakları Kuman adını vermektedir. Moğol istilasından sonra dağılan Kıpçakların önemli bir kısmı Eyyübilerin hâkimiyetindeki Mısır'a yönelmiş ve daha önce bu bölgede bulunan Kıpçak ve Oğuz Türkleri ile birlikte Memluk devletinin oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir. 1250 yılında Eyyübi devletinin varlığına son vererek Aybek Türkmâni önderliğinde, Arapların Türkiye adını verdikleri Memluk devletini kurmuşlardır.

Kıpçakların hem Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda hem de Mısır'da yaşamalarından dolayı, Kıpçak Türkçesi ile yazılmış ürünler de bu bölgelerde bulunmaktadır.

Bu eserlerin başlıcaları şunlardır:

1. **Codex Cumanicus:** Fransiskan mezhebine mensup misyonerlerce Kıpçaklar arasında Hristiyanlığı yaymak amacıyla Kıpçak Türkçesinde yazılmıştır. 1303 yılında yazılan eser, Hristiyanlıkla ilgili dua ve ilahiler, bilmeceler, Kıpçak Türkçesine yönelik gramer kuralları ve Türkçe-Almanca-Latince-Farsça sözlük parçalarını içine alan bir derlemedir.⁴

2. **Gülistan Tercümesi**⁵: İranlı ünlü şair Sadî'nin Farsça *Gülistan* adlı eseri 1391 yılında, Mısır'da Seyf-i Sarayî adlı bir şair tarafından Kıpçak Türkçesine tercüme edilmiştir. Söz konusu eser Kıpçak Türkçesinin en güzel edebî eseridir.

3. **Gramer Kitapları ve Sözlükler:** Kıpçak gramer ve sözlükleri Araplara Kıpçak Türkçesini öğretmek maksadıyla Mısır ve Suriye'de yazılmışlardır. Bu eserlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: *Kitâbü'l-İdrak*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*, *Kitâbu Bulgati'l-Müştak*...⁶

Türkiye Türkçesi

Türkiye Türkçesi deyimi, geniş anlamı ile Anadolu ve Rumeli bölgesinde kurulup gelişmiş olan ve XIII. yüzyıldan günümüze kadar uzanan tarihî devirleri içine alan Türk yazı dilini; dar anlamıyla ise yalnız bugünkü Türkiye sınırları içinde konuşma ve yazı dili olarak kullanılan Türkçeyi anlatır. *Türkiye Türkçesi* kendi içinde üç döneme ayrılarak incelenir:

⁴ Eserin tek nüshası vardır ve o nüsha Venedik Katedrali (Saint-Marcus) Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

⁵ Eserin tam adı: *Kitâbu Gülistan bi't-Türkî*.

⁶ Bu eserlerin adları tam olarak şöyledir: *Kitâbü'l-İdrak li Lisânü'l-Etrak*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*, *Kitâbu Bulgati'l-Müştak fi Lugati't-Türk ve'l Kıpçak*.

1. *Eski Anadolu Türkçesi* :13-15. yy
2. *Osmanlı Türkçesi* :16-20. yy
3. *Bugünkü Türkiye Türkçesi* : 20-... yy

3.5. *Eski Anadolu Türkçesi (13-15. yy):*

Oğuz Türkçesinin ilk ürünleri XIII. yüzyılda Anadolu’da yazıldığı için bu eserlerin diline genellikle *Eski Anadolu Türkçesi* adı verilmektedir. Eski Anadolu Türkçesi XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar devam etmiş, sonra yerini Osmanlı Türkçesi ile Azerî Türkçesine bırakmıştır. Eski Anadolu Türkçesine ait eserler Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde kaleme alınmıştır. Bu eserlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

XIII. yüzyıl	Ahmed Fakîh’in <i>Çarhname</i> adlı eseri, Hoca Dehhanî’nin şiirleri, Sultan Veleddin’in <i>Divan</i> ’ı, Şeyyad Hamza’nın <i>Yusuf ve Zeliha</i> adlı mesnevisi, Yunus Emre’nin şiirleri, Kaygusuz Abdal’ın şiirleri...
XIV. yüzyıl	Hoca Mesud’un <i>Süheyl ü Nevbahar</i> adlı mesnevisi, Âşık Paşa’nın <i>Garibname</i> ’si, Kadı Burhaneddin’in ve Nesimî’nin <i>Divan</i> ’ı...
XV. yüzyıl	Süleyman Çelebi’nin <i>Mevlid</i> ’i, Şeyhî’nin <i>Husrev u Şirin</i> ve <i>Harname</i> ’si, Avnî’nin (Fatih Sultan Mehmed) <i>Divan</i> ’ı, Bergamalı Kadri’nin <i>Müyessiretü’l-Ulûm</i> adlı gramer kitabı, Âşık Paşazade’nin <i>Tevârih-i Âli Osman</i> ’ı, <i>Kitab-ı Dede Korkud</i> ...

Millî bir destan olan Dede Korkut Kitabı, destan devri bittikten, destanlar halk hikâyesine dönmeye başladıktan sonra, 15. asrın sonu ile 16. asrın başlarında meçhul bir sanatkâr tarafından kâğıda geçirilmiştir. Millî destanın ilk vasfı müellifinin millet olmasıdır. Destan, bir ferdin bir sanatkârın değil, bir milletin müşterek dehasının mahsulüdür. Yaratıcısı müşterek deha olduğu gibi, değerlendirilmesi de müşterek sosyal zevkin süzgecinden geçmiştir. Dede Korkut da bu şekilde Türk milletinin müşterek dehasının ve zevkinin eseridir.

Biri Dresden’de öbürü Vatikan’da olmak üzere iki yazma nüshası olan Dede Korkut bir mukaddime ile her biri ayrı bir bütün olan, fakat hepsi bir arada da aynı bir bütünlük teşkil eden 12 destan parçasından ibarettir. Bunlardan hiç biri bir destan uzunluğunda olmadığı gibi, hepsi bir tek destan durumunda da değildir. Bu bakımdan Dede Korkut halk hikâyesi olmaya yöneldiği sırada tespit edilen büyük bir destan parçası manzarası arz etmektedir.⁷

⁷ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı.

Dede Korkut'ta Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Bölümden:

Basat kakıyup yerinden duru geldi. Buğra gibi Depegözü dizi üzerine çökerdi. Depegözün kendü kılıcıyla boynunu urdu. Deldi, yay kirişin takdı, sürüyü sürüyü mağara kapusuna geldi. Yünlü Koca ile Yapağılu Kocayı Oğuza muştucu gönderdi. Ağ boz atlar binüben yürüyüşdüler. Kalın Oğuz ellerine haber geldi.

Yunus Emre'den bir dörtlük:

Bir garip ölmüş diyeler
Üç günden sonra duyalar
Soğuk suyıla yuyalar
Şöyle garip bencileyin

Avnî'den (Fatih Sultan Mehmet) bir beyit:

Bizümle saltanat lâfın idermiş ol Karamânî
Hudâ fırsat virürse ger kara yire karam anı

[O Karaman Beyi bizimle saltanat davasının sözünü
edip duruyormuş.
Eğer Allah fırsat verirse, (pek yakında varıp) onu kara
toprağa karacağım.]

KAYNAKLAR

ERGİN, Muharrem: *Dede Korkut Kitabı*: İstanbul 2007, Boğaziçi Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep vd.: *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*: Ankara 2003, Yargı Yayınevi.

SAĞOL, Gülten [ed.] vd.: *Türk Dili Kitabı*: İstanbul 2006, Duyap yayınları.

YÜCE, Nuri: “Mukaddimetü’l-Edeb”, *TDVİA*: Ankara 2006, 31. C., 120-121. s., Türkiye Diyanet Vakfı.

